

Messalina i Agryppina Młodsza oczami Swetoniusza

Testimonia pozostawione nam przez historyków stanowią nieocenione źródło wiedzy o Cesarstwie Rzymskim. Ich skrupulatność i bogactwo anegdotyczne sprawia, że odtwarzamy nie tylko warstwę faktograficzną zdarzeń, ale i motywy, charaktery, temperamenty postaci biorących w nich udział. Choć nie można przy tej praktyce zapominać o dozie ostrożności. Dobrym przykładem autora na podstawie twórczości którego możemy próbować rysować sylwetki postaci historycznych jest Swetoniusz – historyk rzymski, szczególnie lubujący się w plotkach i pikantnych anegdotach. Chociaż Swetoniusz pozostawił nam żywoty dwunastu cesarów, ja chciałabym przyjrzeć się dwóm konkretnym portretom kobiecym, które przy okazji stworzył.

Kobiety u Swetoniusza są niczym drugo- i trzecioplanowi aktorzy w dramacie antycznym: naświetlają wady i zalety głównego bohatera (czyli wybranego cesarza). Często same stają się też niejako

ich uosobieniem. Swoją pracę poświęcę dwóm kolejnym żonom cesarza Klaudiusza: Walerii Messalinie i Julii Agryppinie Młodszej. Jak słusznie zauważa Emma Southon, rzymscy historycy mają w zwyczaju wspominać o drugiej z bohatererek tylko wówczas, gdy mogą odnieść się do jej niechlubnych działań¹. Myślę, że stwierdzenie to może odnosić się do większości Rzymianek doby antyku, których postępowanie nie wpisywało się w utarte dla ich płci normy. Wybór bohaterek mojej pracy podyktowany jest tym, że ich obraz, który wyłania się z dzieła Swetoniusza, stoi w zupełnej opozycji do zestawu cnót, którymi powinna była odznaczać się szanująca się rzymska kobieta. Rzymianka winna była postępować zgodnie z *pudicitia*, czyli uosabiać cnoty skromności i czystości, związane zwłaszcza z kobietami

¹ E. Southon, *Agrippina: The Most Extraordinary Woman Of The Roman World*, New York 2020, s. 118.

zamężnymi i płodnością². Ponadto rola kobiety w Cesarstwie Rzymskim była zawsze ściśle ograniczona przez jej płeć i relację z mężczyznami. Jednocześnie jednak zamożne, dobrze urodzone Rzymianki pozostawały nieskrępowane wymogami, które stawiano mężczyznom, co nadawało ich roli w kontekście politycznym ambiwalencji i pozwalało cieszyć się różnym zakresem władzy oraz wpływów³.

Poziomu autonomii Messaliny i Agryppiny nie sposób jednak omawiać bez powiedzenia kilku słów o ich mężu, Klaudiuszu. Klaudiusz – pomimo swojego humanistycznego wykształcenia – był w rodzinie wyszydzany i pomijany. Swetoniusz przytacza list Augusta do Liwii, w którym *princeps* narzeka na seplenienie Klaudiusza, co, według autora *Żywotów*, stało się przyczyną niedopuszczenia go do sprawowania żadnych urzędów publicznych – poza kapłańskimi⁴. Nic więc dziwnego, że nikt nie spodziewał się, że Klaudiusz zostanie cesarzem⁵. Jego rządy – zdaniem historyków – upłynęły zaś w cieniu kobiet, z którymi się wiązał, i wyzwoleńców, którzy zarządzali jego sprawami⁶.

Messalina została żoną Klaudiusza w 38 roku (a więc jeszcze zanim Klaudiusz został cesarzem), mając zaledwie osiemnaście lat. Dwa lata później urodziła mu córkę, Oktawię (późniejszą żonę Nerona), a w 41 roku – syna, Brytanika. Swetoniusz opisuje kilka epizodów z życia trzeciej żony cesarza. Jednym z nich jest wspólny spisek uknuty z jednym z najbardziej wpływowych wyzwoleńców Klaudiusza, Narcyzem. Para postanowiła pozbyć się niejakiego Appiusza Syllanusa, który miał odrzucić załoty Messaliny⁷. Swetoniusz opisuje ich poczynania następująco:

Narcyz przed świtem wtargnął do sypialni swego pana, jakby rażony piorunem, zapewniając, że we śnie widział, iż Appiusz morduje cesarza. Ona [Messalina] zaś niby zdumiona powiedziała wówczas, że także już od kilku nocy taka właśnie zjawia się jej przed oczyma we śnie. Wnet potem [co już z góry było umówione] oznajmiono nagłe przybycie Appiusza, któremu poprzedniego dnia polecili się zjawić na ten termin. Klaudiusz sądząc, że sen się sprawdza natychmiast, rozkazał go z miejsca zatrzymać i zabić⁸.

Cytat ten podkreśla łatwowierność i strachliwość Klaudiusza, a także

2 G. de la Bédoyère, *Domina: The Women Who Made Imperial Rome*, London 2021, s. 23.

3 *Ibidem*, s. 17.

4 Swetoniusz, Klaudiusz 4. Wszystkie cytaty ze Swetoniusza podaję za: Swetoniusz, *Żywoty Cezarów*, przeł. J. Niemirska-Pliszczyńska, Wrocław 1987.

5 M. Beard, *Emperor Of Rome*, London 2023, s. 313.

6 Mary Beard (*op. cit.*, s. 190–191) zaznacza jednak, że praktyka powierzania zarządzania

dobrami cesarza wyzwoleńcom była w starożytnym Rzymie powszechna. Oczywiście jej naturalnym następstwem był wzrost wpływów piastujących takie pozycje wyzwoleńców.

7 G. de la Bédoyère, *op. cit.*, s. 187.

8 Swetoniusz, *op. cit.*, 37.

amoralność Messaliny, przez którą *princeps* zostaje tutaj zdominowany. Guy de la Bédoyère wskazuje ponadto na powiązania pomiędzy licznymi egzekucjami za rządów Klaudiusza a Narcyzem i Messaliną⁹, sugerując przy tym jej czynny udział w kuluarach życia politycznego. Ciężko jednak nakreślić jakiś konkretny program polityczny, którym miałyby się ona kierować. Ten sam badacz porównuje ponadto Messalinę i jej nieszczęśliwy koniec – śmierć jako karę za zawarcie bigamicznego małżeństwa z Gajuszem Syluszem pod nieobecność Klaudiusza – do... Dydony¹⁰. Niewykluczone, wręcz zupełnie prawdopodobne, że Messalina zapłonęła gorącym uczuciem do przystojnego Sylusza. Namietność ta jednak i jej następstwa, choć nie musiała wykluczać jej politycznych kompetencji, znacznie dosadniej wskazuje raczej na krótkowzroczność i brak koniecznego wyrachowanej intrygantce sprytu, o czym pisze z kolei Emma Southon, stwierdzając, że „Messalina nie była po prostu zbyt mądra”¹¹.

Przyjrzyjmy się jednak dokładniej sprawie podwójnego małżeństwa Messaliny i jego implikacjom – to jej bowiem Swetoniusz poświęca – w kontekście postaci trzeciej żony Klaudiusza – najwięcej miejsca:

Wszelkie już wyobrażenie przeszedł fakt, iż w czasie zaślubin, jakie Messalina zawarła

ze swym kochankiem, Syluszem, sam Klaudiusz poświadczył swym podpisem zapis posagowy. Oto wmówiono w niego, iż oni nieumyślnie udają małżeństwo, chcąc odwrócić i skierować na kogoś innego niebezpieczeństwo, które, jak przepowiadano, zagrażało samemu Klaudiuszowi na podstawie pewnych znaków wróżebnych¹².

Sytuacja, którą opisuje Swetoniusz wydaje się absurdalna: żona cesarza postanawia wziąć ślub z kochankiem, a zdradzany cesarz po raz kolejny daje popis łatwowierności graniczącej z głupotą, podpisując związane ze ślubem dokumenty. O weselu, rzecz jasna, wiedzą wszyscy. Wszyscy – poza Klaudiuszem, który widzi w nim jakiś magiczny rytuał ochronny. Niepojęte posunięcie Messaliny, poza Swetoniuszem, poświadczają testimonia innych historyków, a także inskrypcje¹³. Swetoniusz jednak po raz kolejny używa występu Messaliny do ukazania wad cesarza. Portret niekompetencji Klaudiusza dopełnia jego dziwaczne roztrzępanie, które autor *Żywotów* wspomina w związku z karą Messaliny za zawarcie podwójnego małżeństwa: „Po wykonaniu wyroku śmierci na Messalinie, gdy zasiadł do stołu, zaraz zapytał, «dlaczego pani nie przychodzi»”¹⁴. Co jednak kierowało Messaliną i z jakiego powodu ważyła się na tak osobiwy krok?

9 G. de la Bédoyère, *op. cit.*, s. 187.

10 *Ibidem.*, s. 201.

11 E. Southon, *op. cit.*, s. 111.

12 Swetoniusz, Klaudiusz 29.

13 G.G. Fagan, *Messalina's Folly*, „The Classical Quarterly” 2002, LII, nr 2, s. 568, <http://www.jstor.org/stable/3556420> (dostęp: 04.01.2024).

14 Swetoniusz, *op. cit.* 39.

Popularną teorią jest teoria o zamachu stanu, który miała przygotowywać z mającym pełnić urząd konsula w 49 roku Syliuszem. Poparcia dla tej interpretacji można doszukiwać się u samego Swetoniusza, który opisuje scenę, gdzie przerażony wizją zamachu stanu Klaudiusz, ucieka do obozu wojskowego, pytając przy tym przez całą drogę, czy jest jeszcze władcą¹⁵. Ciężko rozstrzygnąć, czy sytuacja ta mogła zdarzyć się naprawdę. Mając na uwadze reputację Klaudiusza, może być ona jedynie fantazją historyka, mającą jeszcze bardziej upodlić *princepsa*. Jeśli jednak faktycznie Syliusz i Messalina byli konspiratorami, to plan ich zdaje się nad wyraz marny; małżeństwo z Syliuszem, niezwiązanym więzami krwi z dynastią julijsko-klaudyjską, nie podnosiło w żaden sposób pozycji Messaliny. Nie wydaje się też, by istniał jakiś pewnik, który gwarantowałby obwołanie Syliusza cesarzem po śmierci Klaudiusza. Czy żona cesarza nie ryzykowałaby więc zbyt wiele? Jak trafnie stwierdza Garret G. Fagan: tylko dlatego, że niektóre z żon cesarzy były intrygantkami, nie znaczy, że były nimi wszystkie¹⁶. Być może Messalina, upojona władzą i zadurzona w Syliuszu, testowała jedynie granice swojej bezkarności. Z pewnością jednak wiadomość o niewierności Messaliny miała znaczenie polityczne dla samego Klaudiusza i jego doradców¹⁷.

Trzy miesiące po śmierci Messaliny, w 49 roku, Klaudiusz poślubił swoją bratanicę, Agryppinę Młodszą, córkę Germanika i Agryppiny Starszej. Stopień pokrewieństwa pary stwarzał wyjątkowe okoliczności jej zaślubin, które Swetoniusz opisuje, czyniąc ich wyłączną pomysłodawczynią Agryppinę:

Wreszcie zwabiła go do miłości Agryppina, córka jego brata Germanika, dzięki swym ponętom oraz mając [jako krewna] prawo do pocałunków i niejedną sposobność do pieszczot. Namówiła pewnych senatorów, aby na najbliższym posiedzeniu senatu postawili wniosek, że należy jakoby dla najpoważniejszych względów państwowych, zmusić cesarza do zawarcia małżeństwa i dać pozwolenie wszystkim innym na tego rodzaju małżeństwa, które dotychczas uważane były za niemoralne¹⁸.

Możemy zadać sobie pytania, czy Agryppina rzeczywiście uwiodła Klaudiusza, co czyniło ją na tyle dobrą kandydatką, że senat wydał konieczną dyspensę? Jej pochodzenie i powiązanie z dynastią julijsko-klaudyjską były na tyle silne, że po powrocie do Rzymu w 47 roku, Messalina była zazdrosna o popularność jej i Nerona podczas igrzysk, na których pojawiły się obydwie matki wraz z synami¹⁹. Droga sukcesji w dynastii julijsko-klaudyjskiej nie znała do tej pory przypadków, w których władza przeszłaby

¹⁵ *Ibidem* 36.

¹⁶ G.G. Fagan, *op. cit.*, s. 577.

¹⁷ *Ibidem*, s. 579.

¹⁸ Swetoniusz, *op. cit.* 26.

¹⁹ E. Southon, *op. cit.*, s. 110.

z rąk ojca w ręce biologicznego syna, a co za tym idzie Neron stanowił zagrożenie dla syna Messaliny, Brytannika. Swetoniusz przytacza historię, według której Messalina próbowała zabić syna Agryppiny, nasyłając nań zabójców²⁰. Śmierć Messaliny w 48 roku była więc dla Agryppiny niezwykle szczęśliwym zrządzeniem losu, otwierającym nowe furtki dla jej ambicji. Emma Southon wyraża jednak sceptycyzm co do rzekomego uwiedzenia Klaudiusza przez Agryppinę²¹, argumentując, że różnica wieku, więzy rodzinne, a także wcześniejsze doświadczenie małżeńskie Agryppiny czyniły jej związek ze stryjem przede wszystkim wygodną politycznie koniecznością. Ponadto autorka zauważa, że jeśli faktycznie, jak pisze Swetoniusz, Klaudiusz „nie przestawał we wszystkich swoich przemówieniach nazywać jej oficjalnie swą córką, wychowanką wyhodowaną na jego łonie od urodzenia”²², związek ten mógł tym bardziej w sferze romantyczno-seksualnej nie stanowić spełnienia marzeń Agryppiny. Małżeństwo to podobnie ocenia Guy de la Bédoyère, stwierdzając, że był to związek czysto polityczny, którego zawarcie obnażało gotowość Agryppiny do powzięcia nawet najbardziej kontrowersyjnych kroków dla zapewnienia sobie władzy²³.

Argumentacja Swetoniusza, opowiadająca o kulisach zawarcia związku

małżeńskiego, ma zilustrować deprawację oraz desperację gotowej na wszystko Agryppiny, zamykając ją jednocześnie w stereotypie kobiety, która nie ma wstydu i nie potrafi pohamować swojej żądzy – zupełnie jak Messalina. Pojawienie się kolejnej takiej kobiety w życiu Klaudiusza dodatkowo podkreśla brak jego własnej asertywności i podatność na manipulację. C.M.C. Green surowo i kategorycznie stwierdza, że kazirodczy charakter małżeństwa powinien być dokładnie tym, co wykluczałoby Agryppinę z bycia chociażby wziętą pod uwagę²⁴, ponadto przeszkodą miałyby być posiadanie przez Agryppinę syna i jej niepopularność²⁵. Uczony, zgadzając się w swoim osądzie ze Swetoniuszem, zupełnie inaczej ocenia więc sytuację Agryppiny niż przytoczeni wyżej badacze. Jak wynika z zazdrości Messaliny o popularność Agryppiny, ta druga, przynajmniej w momencie wstępowania w związek małżeński z Klaudiuszem, nie cieszyła się jednak jeszcze złą sławą – ta przyłgnęła do niej dopiero później.

Na koniec chciałabym jeszcze poświęcić parę zdań sprawie śmierci Klaudiusza. Już w starożytności nie istniała jedna wersja wydarzeń w kwestii zgonu cesarza, co podkreśla Swetoniusz pisząc:

Zachodzi spór, gdzie i przez kogo ją [truciznę] dano. Niektórzy twierdzą że została

20 Swetoniusz, Neron 6.

21 E. Southon, *op. cit.*, s. 117–118.

22 Swetoniusz, Klaudiusz 39.

23 G. de la Bédoyère, *op. cit.*, s. 34.

24 C.M.C. Green, *Claudius, Kingship and Incest*, „*Latomus*” 1998, LVII, nr 4, s. 771, <http://www.jstor.org/stable/41541900> (dostęp: 05.01.2024).

25 *Ibidem*, s. 771.

mu podana w czasie uczty z kapłanami na zamku przez eunucha Halota, który pełnił urząd kosztującego potrawy. Inni, że w czasie obiadu domowego, przez samą Agryppinę. Ona podała mu zatrute grzyby borowiki, na którą to potrawę szczególnie był łasy²⁶.

Bezspornie jednak najpopularniejszą potencjalną winowajczynią okazuje się Agryppina. Czynniki, które miałyby ją popchnąć do powzięcia decyzji o morderstwie był dorastający syn Klaudiusza i Messaliny, Brytannik oraz zmieniający się do niego stosunek Klaudiusza, który wcześniej odsunawszy syna, teraz wydawał się szukać z nim pojednania:

Przy końcu życia jawnie i nieraz okazywał żal z powodu swego małżeństwa z Agryppiną i usynowienia Nerona. [...] Zaraz potem spotkawszy Brytannika uściskał go serdecznie ze słowami zachęty, „żeby rósł i przyjął od niego rachunek ze wszystkich czynów”²⁷.

Pomimo przekazania kilku teorii odnoszących się do śmierci Klaudiusza, historyk jasno sugeruje, że bojąca się o przyszłość syna Agryppina, przystąpiła do działania, tym samym wskazując ją jako główną podejrzaną.

Zupełnie inne spojrzenie na tę sytuację prezentuje John Aveline,

argumentując, że Klaudiusz nigdy nie przestał faworyzować Nerona, ponieważ nawet historyk tak wrogo nastawiony do Agryppiny jak Tacyt, pisze, że testament Klaudiusza (wygodnie jednak nieodczytany po śmierci cesarza) faworyzował Nerona²⁸, a co za tym idzie Agryppina nie miałaby motywu, by uśmiercić męża.

Swetoniusz przedstawił Agryppinę i Messalinę podkreślając poprzez ich działania niekompetencję samego Klaudiusza. Niekompetencja ta i brak orientacji w sprawach dziejących się wokół niego, doprowadziła – według narracji, którą tworzy Swetoniusz – do śmierci *princepsa*. Śmierć ta, jak sugeruje historyk, mogła nadejść parę lat wcześniej, bowiem i Messalina miała powziąć takie zamysły ze swoim kochankiem. Dwie żony Klaudiusza, choć zupełnie inne, u Swetoniusza stają się swoim wzajemnym przedłużeniem, stanowiąc anty-wzorzec kobiecej cnoty. Obydwie kobiety cechuje brak poszanowania dla zasad moralnych i okrucieństwo. Jedna zdaje się być niedoszłą morderczynią Klaudiusza, druga dopięła w tej kwestii swego. Wybiórcza i stronnicza relacja Swetoniusza sprawia jednak, że trudno o zniuansowany portret tych kobiet, a uczeni przy ich ocenie często odwołują się do innych testimoniów literackich – prawie zawsze jednak pokrywających

26 Swetoniusz, Klaudiusz 44.

27 *Ibidem* 43.

28 J. Aveline. *The Death of Claudius*, „Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte” 2004, LIII, nr 4, s. 468, <http://www.jstor.org/stable/4436743> (dostęp: 05.01.2024).

się z wersją wydarzeń przedstawianą przez Swetoniusza. Co za tym idzie, Messalina i Agryppina, o których dowiadujemy się ze źródeł, zwłaszcza zaś z dzieła Swetoniusza, to właściwie pozbawione cech ludzkich czarne charaktery, stanowiące przestrożę zarówno dla kobiet, które powinny wystrzegać się podobnych zachowań, jak i mężczyzn, którzy za związek z takimi kobietami mogą zapłacić najwyższą cenę.

Bibliografia

TŁUMACZENIA TEKSTÓW ANTYCZNYCH

Trankwillus Gajus Swetoniusz, *Żywoty Cezarów*, przeł. J. Niemirska-Pliszczyńska, Wrocław 1987.

OPRACOWANIA

- Aveline J., *The Death of Claudius*, „Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte” 2004, LIII, nr 4, s. 453–475, <http://www.jstor.org/stable/4436743> (dostęp: 05.01.2024).
- Beard M., *Emperor of Rome*, London 2023.
- De la Bédoyère G., *Domina: The Women Who Made Imperial Rome*, London 2021.
- Green C.M.C., *Claudius, Kingship, and Incest*, „Latomus” 1998, LVII, nr 4, s. 765–791, <http://www.jstor.org/stable/41541900> (dostęp: 05.01.2024).
- Fagan G.G., *Messalina's Folly*, „The Classical Quarterly” 2002, LII, nr 2, s. 566–579, <http://www.jstor.org/stable/3556420> (dostęp: 04.01.2024).
- Southon E., *Agrippina: The Most Extraordinary Woman of the Roman World*, New York 2020.